

КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

УДК 821.161.2:908(477)

*В. Гриневич, канд. пед. наук, доц.,
Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка*

ГЛУХІВ У ЖИТТІ Й ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується та узагальнюється інформація про факти перебування Т. Шевченка у м. Глухові, з'ясовуються його глухівські контакти та зв'язки, розкриваються особливості зображення краю у творчості поета.

Ключові слова: Глухів – столиця Лівобережної України, історичне минуле, Т. Шевченко, мотиви, образи.

Останнім часом все помітнішим стає інтерес до історичного минулого, відкриваються маловідомі раніше сторінки історії, які збагачують нас новими знаннями власного минулого. Помічено, що протягом останніх років молодь усе більше звертає увагу на життєвий шлях видатних людей, що є цілком закономірно, оскільки біографії видатних людей завжди були і є прикладом для неї.

Усім своїм порівняно недовгим, страдницьким і насиченим величезною творчою працею життям Тарас Шевченко заслужив ототожнення з рідною йому Україною. За рік до своєї смерті він висловив власну думку про це, зазначивши, що "історія мого життя становить частину історії моєї Вітчизни". Кожен населений пункт України, до найменшого хутірця, пов'язаний із поетом, бо освячений його іменем. Однак є в нашій країні особливі місця – ті, де перебував Т. Шевченко. До таких населених пунктів належить і колишня гетьманська столиця – Глухів.

Історія перебування поета на Сумщині стала предметом науково-художніх розвідок багатьох місцевих науковців, культурно-освітніх діячів, літераторів. Згадаємо праці М. Сумцова "Дуби Т. Г. Шевченка" (Харків, 1911), В. Алешко "До перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині" ("Вісті", 1925, 11 березня), "Тарас Шевченко на Сумщині" ("Плуг і молот", 1926), "Т. Г. Шевченко на Слобожанщині" ("Комуніст", 1926), Б. Левіна "Шевченко в Кролевіці" ("Більшовик", 1938, 3 листопада), К. Лазаревської "Шевченко і родина Лазаревських" ("Пролетарська правда", 1939, 12 січня). Особливо плідною у висвітленні теми "Т. Г. Шевченко і Сумщина" була друга половина ХХ століття. Тут варто відмітити колективний збірник "Тарас Шевченко і Сумщина" (Суми, 1993), а також окремі праці та розвідки В. Голубченка "Шевченківський словник Сумщини" (1993), Д. Кушнарєнка "Тарас Шевченко і наш край" (Суми, 1998), В. Терлецького "Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі

розвідки" (Суми, 2002), М. Гурця "Тарас Шевченко і наш край" ("Народна трибуна", 2007, 18 серпня) та інші.

Саме розрізненість і недостатність інформації щодо фактів перебування Т. Шевченка у Глухові та особливості зображення краю у творчості поета й зумовили актуальність нашої статті.

Велич кожного міста визначається не географічним розташуванням і кількістю населення, а тією роллю, яку воно відіграло в історії свого народу. За сучасною класифікацією, Глухів належить до категорії малих міст. Проте це – одне з найдавніших міст на Сіверщині (північно-східній частині України), де відбувалися найважливіші події українського державотворення.

Час зародження Глухова губиться десь у глибині століть. Перші писемні згадки про нього вказують, безперечно, не на дату заснування, а вже на період активного розвитку. Надійніша перша згадка про Глухів як про місто Чернігівського князівства зустрічається в Іпатіївському літописі за 13–14 грудня 1152 року. Тут, зокрема, читаємо про похід суздальського князя Юрія Долгорукого проти Великого князя київського Ізяслава Мстиславича: "Тоді ж пішли з Юрієм, – а не відмовили йому, – Ярославич Ростислав з братами, і з рязанцями, і з муромцями, а також і половці – і Оперлюї, і Токсобичі, і весь половецький народ, скільки ото їх межі Волгою і Дніпром. І рушили вони туди, на В'ятичі, і, отож, узяли їх там, (пішовши) на (город їхній) Мценськ. А звідти пішли вони на (города) Спаш та на Глухів і тут стали" [1, 7].

Отже, як видно з літописної інформації, уже на той час місто було надійним місцем для схованки і могло розмістити досить велике військо. Непрямі історичні джерела (церковна література) згадують місто під 992 роком, коли було створено Чернігівську єпархію і Глухів увійшов до її складу.

Проте найважливіше значення для з'ясування давньої історії міста мають археологічні дослідження. Знахідки груболіпної кераміки пізньозарубинецької культури II–III ст. н. е. по вул. Валовій та пров. Пожежному, київської культури III–V ст. н. е. по вул. Красна Гірка, колочинської культури V–VII ст. н. е. на березі Павлівського озера говорять про безперервний розвиток Глухова від невеликого поселення до міста, яке в давньоруський час уже мало значні розміри. Тут проходили торгівельні шляхи сіверян із полянами, древлянами, в'ятичами, радимичами, угро-фінами.

У другій половині XIV ст. місто опинилося під владою Великого князівства Литовського. Страшне лихо – "чорна смерть" – спіткало жителів 1352 року, про що літопис писав: "...у Глухові ж тоді ні одна людина не залишилась, всі ізморша..." [1, 10].

До Московської держави глухівські землі відійшли 1503 р., а подальші складні польсько-російські відносини призвели до того, що місто неодноразово переходило з-під влади короля під владу царя.

Але вже у 1618 р. за умовами Деулінського перемир'я Глухів увійшов до складу Польщі як прикордонне місто. Саме тоді йому і "пожалували" Магдебурзьке право.

З початком Хмельниччини у 1648 р. формується Глухівська козацька сотня, яка згодом увійшла до складу Ніжинського полку. Упродовж 1663–1665 рр. існував окремий Глухівський полк.

У березні 1669 р. гетьман Д. Многогрішний уклав із Москвою "Глухівські статті", які значною мірою забезпечили автономні права України. Саме в цей час у Глухові, займаючи посаду ігумена Глухівського Петропавлівського монастиря (1694–1697), Данило Туптало активно працював над третьою частиною своїх знаменитих "Четьїв-Міней". Завершив їх Данило Туптало (Дмитро Ростовський) у 1705 році, коли вже був митрополитом у Ростові.

"Четьї-Міней" здобули дуже широку і виправдану популярність у народі, їх читали всюди: у містах, під сільськими стріхами. Слухав їх ще малим і Тарас Шевченко. Його столітній дід по батькові Іван, колишній гайдамака, чоловік письменний і бувалий, часто розгортав "Четьї-Міней" і читав родині та сусідам життя святих і сподвижників Господніх, борців та мучеників за віру. Згодом, ставши поетом, в епілозі до "Гайдамаків" Т. Шевченко згадає саме цю книгу Д. Туптала:

*Бувало в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розкаже
Про Коліївщину, як колись бувало... [9, 114].*

Згадає Т. Шевченко Д. Туптала і в поезії "Заступила чорна хмара" (Кос-Арал, 1848), у зв'язку з тим, що з ініціативи митрополита було збудовано капличку над могилою всіма забутого гетьмана П. Дорошенка:

*Тільки ти, святий Ростовський,
Згадав у темниці
Свого друга великого
І звелів каплицю
Над гетьманом змурувати
І Богу молитись
За гетьмана, панахиду
За Петра служити... [9, 346].*

На початку XVIII ст. місто опинилося у вирі найважливіших історичних подій, пов'язаних з Північною війною (1700–1721). Після падіння Батурина Глухів 6 листопада 1708 року став столицею гетьманської та Лівобережної України, резиденцією гетьманів І. Скоропадського (1708–1722), Д. Апостола (1727–1734),

К. Розумовського (1750–1764), місцеперебуванням першої Малоросійської колегії (1722–1727), правління Гетьманського уряду (1734–1750) і другої Малоросійської колегії (1764–1782). У місті започаткувався "Глухівський період" історії України, який тривав упродовж 1708–1782 років.

Набувши статусу столиці Гетьманщини, Глухів у XVIII ст. перетворився в політичний центр України. В ньому розмістилася Генеральна військова канцелярія разом з іншими вищими урядовими установами. Водночас Глухів став центром розвитку ідеології українського державотворення. Саме тут наказний гетьман П. Полуботок відстоював права і вольності українського народу, а щоденники генеральних канцеляристів М. Ханенка "Діаріуш, або Журнал" (записи першої половини 1722 р.), "Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка" (1727–1731, 1742–1753), Я. Маркевича, П. Борзаківського, П. Ладинського, багатотомні щоденники-хроніки невідомих авторів стали новою формою літописання і вираження національного патріотизму.

З історією міста пов'язані імена перекладача Генеральної військової канцелярії С. Діовича, автора віршованого діалогу "Розмова Великоросії з Малоросією", членів другої Малоросійської колегії українського філософа, просвітника-демократа Я. Козельського та П. Симоновського, автора "Краткого описания о козацком малороссийском народе и о военных его делах" (1765), у якому подано в дусі української державності загальний огляд історії України козацько-гетьманської доби до 1750 року.

У XVIII ст. місто стало культурним центром України. У ньому були створені перший аматорський і професійний театри. У 1730 р. розпочалося навчання у Глухівській музично-співацькій школі, де здобули початкову музичну освіту видатні діячі світової музичної культури, основоположники духового хорового співу XVIII ст., композитори М. Березовський та Д. Бортнянський.

Історія міста золотими літерами вписала у своє сьогодення імена відомих меценатів, діячів науки, культури та мистецтв: родину українських промисловців і меценатів Терещенків, художників Антона Лосенка, Миколи Мурашка, Георгія Нарбути, Костянтина Ломикіна, поета Володимира Нарбути, композитора Ю. Шапоріна, народної артистки України А. Роговцевої, істориків Дмитра і Петра Дорошенків, Віктора Романовського, Федора Уманця, Федора Ернста, Миколи Василенка, астрофізика Йосипа Шкловського. У Глухівському учительському інституті здобули освіту відомі письменники О. Довженко, С. Васильченко, С. Сергєєв-Ценський.

У місті збереглося чимало історичних будівель, освячених іменами видатних українців, одним із них є Т. Шевченко, який тричі був у Глухові у 1844, 1845 і 1859 роках.

Саме земля Глухівщини була тим куточком його рідної Батьківщини, який говорив кожному, хто подорожував трактом

Москва–Київ, що на цій землі вже відкривалася, починалася Україна. Власне, про це говорить і сам поет у російськомовній повісті "Капитанша": *"Не успеешь переехать границу Орловской губернии, как декорация переменялась: вместо ракутника по сторонам дороги красуются высокие развесистые вербы; в первом селе Черниговской губернии уже беленькие хатки, соломой крытые, с дымарями, а не серые бревенчатые избы; костюм, язык, физиономии – совершенно всё другое. И вся эта перемена совершается на пространстве двадцати верст. В продолжении одного часа вы уже чувствуете себя как будто в другой атмосфере; по крайней мере, я всегда так чувствовал, сколько раз я ни проезжал этой дорогой..."* [8, 246].

За свідченнями біографів поета, ранньою весною 1843 р. Т. Шевченко виїхав із Петербурга в Україну, де не був 14 років. Адже він покинув її восени 1829 р. 15-літнім хлопчиком-козачком пана Енгельгарда, а тепер повертався майже тридцятилітнім чоловіком, відомим художником, автором "Кобзаря" і "Гайдамаків". Як зазначає Б. Лепкий, "літом 1843 р. поїхав у Чернігівщину й Полтавщину, щоб побувати у своїх давніх і нових знайомих та приятелів: Тарановських, Гребінки, Репніна, Чужбинського й інших. Відтак поїхав на Хортицю, де колись була Запорозька Січ, побував у Києві, у Межигірського Спаса і навідався до рідної Кирилівки" [4, 41].

У Глухові Т. Шевченко побував на початку лютого 1844 року, коли вже повертався з України до Петербурга через Москву. Скільки часу поет провів у колишній столиці Лівобережної України з її мешканцями, достеменно не відомо. Проте В. Терлецький у книзі "Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки" стверджує, що це перебування було досить тривалим, адже в повісті "Капитанша" Т. Шевченко, розповідаючи про свою другу подорож до України 1845 року, "писав про Глухів як уже добре знайоме йому місто" [6, 6].

На початку повісті Т. Шевченко відзначає, що під час другої поїздки до України в нього виникли фінансові труднощі: *"...доехал я до города Орла. Остановился я было в гостинице, тут же около почтовой станции, да на другой день как пересчитал свою казну, так только ахнул! У меня всего-навсего было наличных трехрублевая депозитка да мелочи два четвертака, а из Москвы я взял с собою ровно сто рублей серебром. С такою суммою как не доехать из Москвы до Киева? А вот же случилось так, что я только до Орла доехал, а там, т. е. в Орле, и сел, как рак на мели. Я призадумался не на шутку..."* [8, 243].

Домовившись із візником про переїзд з Орла до Глухова в борг, Т. Шевченко розмірковує: *"...я задал себе такой вопрос: а что если у моего приятеля в Глухове, на которого я надеюсь, как на каменную стену, не случится денег, что я тогда стану делать? Правда, у меня в Глухове есть и другой приятель, на которого наверняка*

можно рассчитывать, потому что он одной фарфоровой глины продает тысяч на сто в продолжение года, так как на него не понадеяться? Но дело в том, что он пан на всю губу, как говоритесь. У него к обеду иначе выйти, как во фраке, а это-то мне и не нравилось. Оно и в самом деле смешно, – жить в деревне и наряжаться каждый день, – черт знает что!" [8, 245].

Вислів "а это-то мне и не нравилось", на наш погляд, наочно засвідчує, що у "пана на всю губу" Т. Шевченко якийсь час гостював ще під час першої подорожі в Україну і навіть завів досить приятельські стосунки, які давали останньому право надіятись на певну фінансову допомогу.

Проте далі в повісті Т. Шевченко пише: *"Итак, по долгом размышлении я написал письмо в Киев и просил, чтоб выслали мне денег в Глухов, а адресовали на имя не того приятеля, что продает фарфоровую глину, а на имя соседа его, ротмистра в отставке такого-то"* [8, 245]. Отже, як бачимо, Т. Шевченко, хоча й дещо завуальовано, вказує на реальних осіб своїх знайомих із Глухова.

Хто ж були глухівські знайомі Т. Шевченка? На сьогодні встановлено ([3], [6] та ін.), що "паном на всю губу" Т. Шевченко називає уродженця Дунаєцької Слобідки Глухівського повіту поміщика Івана Михайловича Скоропадського. Саме на його землях у селі Полошки неподалік Глухова добували найкращу в Російській імперії каолінову глину для вироблення порцеляни. У XIX ст. про це було відомо навіть дітям усїєї Росії, адже К. Ушинський у розділі "Глина і що з неї виготовляється" навчальної книжки "Дитячий світ" повідомляв: "Із особливої, тонкої білої глини, яка трапляється дуже рідко, роблять дорогий порцеляновий посуд. У нас добра порцелянова глина знаходиться у Чернігівській губернії, в Глухівському повіті" [7, 105].

Проте, як з'ясував В. Терлецький, у деяких виданнях, зокрема третьому томі творів Т. Шевченка (К.: Дніпро, 1978), "автори приміток до повісті "Капитанша" на 111-й сторінці лаконічно і без тіні сумніву сповіщають, що йдеться про поміщика А. Миклашевського, власника фабрики фарфорових виробів" [6, 11]. Як нам вдалося з'ясувати, така ж інформація наводиться у низці пізніших видань та Інтернет-ресурсах.

Дійсно, поміщик Андрій Михайлович Миклашевський у тому ж Глухівському повіті, у селі Волокитино (тепер Путивльський район), заснував у 1839 році свою фабрику (завод) порцеляни. Його виробы – посуд, вази, статуетки, предмети побуту – уславилися не тільки в Росії, а й за кордоном. Можна припустити, що з А. Миклашевським Т. Шевченко теж був знайомий, адже вони обидва були досить відомими людьми, зокрема А. Миклашевський братиме участь у діяльності Редакційної комісії з питання звільнення селян із

кріпацтва, і факт приїзду до сусіднього поміщика знаного поета не міг залишитися поза його увагою.

Проте в повісті все ж ідеться про І. Скоропадського, адже Т. Шевченко чітко вказує, що він *"одной фарфоровой глины продает тысяч на сто"*, а не виробляє з неї продукцію. І. Скоропадський теж був досить неординарною людиною. П. Жур зазначав, що, окрім добування каоліну, він у 1834 році *"заклав у Тростянці унікальний дендрологічний парк, який зберігся до наших днів"* [3, 33]. Крім того, *"брав активну участь у визволенні кріпаків, постійно дбав про освіту, відкривши і утримуючи власним коштом цілу низку шкіл та гімназій в Україні"* [5, 127].

Той же В. Терлецький відзначає: *"Гадаю, коли б повість "Капитанша" писалася не ранньою весною 1855 року, а пізніше, і Шевченкові була відома хоча б дециця зі зробленого його глухівським знайомим, то опис "пана на всю губу" був би звичайно, привабливішим"* [6, 13], чого не можна сказати про його родича Петра Петровича Скоропадського, з яким Т. Шевченко був знайомий із 1843 р. Саме образ цього поміщика-кріпосника поет негативно змалював у сатиричному вірші "П. С." (1848 р.), під час перебування на далекому Кос-Аралі:

*І досі нудно, як згадаю
Готичеський з часами дом;
Село обідране кругом;
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить. Значить, пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан!
Оце ледащо. Щирий пан,
Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот;
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить меж панами,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку... [9, 295].*

Про те, що в поезії *"Не жаль на злого..."*, яка нині подається як "П. С.", зображено Петра Скоропадського, ще у 1905 році стверджував відомий український громадсько-політичний діяч, літератор Сергій Єфремов.

Того року Т. Шевченко зупинився у Глухові не в заможного пана, а в *"ротмистра в отставке"* Віктора Олександровича. Він чудово змалював побачені тут картини українського побуту, природи. Спочатку Т. Шевченко розповідає про зупинку в корчмі: *"Проехавши*

версты две или три за Эсманы, я увидел вправо недалеко от дороги уже не серый бревенчатый с крепкими воротами постоянный двор, а белую под соломенной крышей, между вербами, корчму. Вид этой первой корчмы мне напомнил еще в детстве слышанную мною песню, которая начинается так:

*Ой, у полі верба,
Під вербою корчма...*

Засветло можно было бы еще приехать в Глухов, но мне так понравилась эта корчма, что я просил Ермолая остановиться в ней и переночевать, на что он охотно согласился, потому что в корчме, как он говорил, всё дешевле, нежели в городе" [8, 247].

Описи корчем в інших творах поета мимовільно спонукають до роздумів: чи не навіяні вони побаченим на Глухівщині?

*На верстовім шляху в полі
Корчма під вербою
Стоїть собі в холодочку, –*

писав поет у 1849 році в поемі "Якби тобі довелось". А в наступних її рядках продовжує:

*А попід корчмою
Сидять в путах арестанти.
Трохи одпочити
Позволено бідолагам
Та води напиться [9,352].*

Можливо, у цих рядках поет зобразив відвідувану ним глухівську корчму, що знаходилась на поштовому тракті Київ–Москва, яким часто "сотнями в кайданах гнали в Сибір невольників святих" [9, 403].

Саме в цій корчмі зав'язуються події, що дали назву повісті "Капітанша". Капітаншею, і не простою, а "лейб-гвардійською", називає господар корчми свою жінку. В розмові із земляком-корчмарем Т. Шевченко також дізнається, що він цю корчму наймає у "отставного ротмистра N. N." Віктора Олександровича: *"Да это и есть мой приятель, моя единая надежда..."* [8, 252].

Саме до нього ("*не доезжая версты две до города Глухова*"), а не до "пана на всю губу" завернув Тарас Григорович. Окремі дослідники, ототожнюють Віктора Олександровича з українським поетом, знайомим Т. Шевченка Віктором Михайловичем Забілою, який мешкав у Борзнянському повіті Чернігівської губернії.

Проте уважний аналіз змісту повісті "Капітанша" дає підстави сумніватися у цьому: *"В правой стороне от большой дороги*

чернеет небольшая березовая роща, а к этой рощице вьется маленькая дорожка. Эта дорожка привела меня прямо к усадьбе Виктора Александровича.

Усадьба или хутор Виктора Александровича скрывался, как за скромной занавесью, за этой рощицей. Приближаясь к роще, мне послышался какой-то неопределенный шум. Шум усиливался по мере моего приближения. Еще немного, и я явственно мог расслышать, что шум этот происходил от каскада падающей воды. И действительно, я не ошибся: между белыми березовыми стволами кое-где просвечивала блестящая вода. Выехавши из рощи, передо мною открылся широкий пруд и плотина, полузакрытая старыми огромными вербами. По ту сторону пруда, почти у самого берега, выглядывали из-за деревьев белые хатки и отражались в воде. Между крестьянскими хатками белела под почерневшей соломенной крышей, с гнездом гайстра, или ауста, большая, с четырех окнах, панская хата или будинок, а перед нею стоит огромный развесистый вяз" [8, 255].

Безумовно, уява великого майстра-письменника може створити подібні картини. Однак хто бував у цих місцях, хто милувався ними, не сумнівається, що йдеться саме про прилеглий до Глухова хутір. У народних переказах із покоління в покоління передається прізвисьце глухівського приятеля Т. Шевченка – Білявщиню. Це, зокрема, засвідчив у путівнику "Шляхами великого Кобзаря" науковий працівник Державного музею Т. Г. Шевченка В. Косян. На жаль, садиба Білявського не збереглася. Проте, як відзначає М. Гурець, "будинок пана Білявського, старезний в'яз пам'ятають старожили хутора Білявщини, а гребля і ставок, описані Шевченком, збереглися і до цього часу" [2, 47–48].

Далі у повісті Т. Шевченко подає досить яскравий опис: "*На самом косогоре, на фоне голубого неба, рисовались ветряная мельница с шести крылах, а влево от мельницы, за пологой линией косогоров, на самом горизонте в фиолетовом тумане едва заметно рисовался город Глухов*" [8, 255].

На сьогодні вже складно однозначно з'ясувати, на які факти спиралися прихильники версії, у якій говориться, що саме в описуваній у повісті період Т. Шевченко завітав у маєток Віктора Забіли біля Борзни. Відстань від Глухова до Борзни по Києво-Московському шляху тепер у середньому становить 120 кілометрів. Щоб її подолати, у ті часи потрібно було щонайменше три дні, оскільки за день кінний візник міг проїхати близько 40 кілометрів. Тут варто також зауважити, що у XIX ст. ця відстань була ще більшою, адже Києво-Московський тракт проходив інакше. Проте повернемося до змісту повісті, де Т. Шевченко чітко говорить "*не доезжая версты две до города Глухова*". Де ж тут мова про Борзну?

Так минув святий тиждень. 1845 року Великдень припав на 15 квітня. Дещо несподівано для Т. Шевченка відбулося весілля його глухівського приятеля. Саме з цієї причини і затримував Тараса Григоровича у себе вдома, на хуторі, Віктор Олександрович. Поета обрали боярином. Сплинула ще половина Фоминого тижня – і аж тоді, *"поблагодаривши за хлеб-соль приятеля"*, поет виїхав до Києва.

Глухів цікавив його своєю місією в історії України, насамперед як однієї з її столиць. Безумовно, Т. Шевченко добре знав історичне минуле своєї вітчизни, ознайомившись із п'ятитомною "Історією Малоросії" ще одного уродженця згадуваного вже нами села Дунайця Глухівського повіту Миколи Маркевича. Саме йому Тарас Григорович присвятив вірш "Н. Маркевичу":

*Бандуристе, орле сизий,
Добре тобі, брате:
Маєш крила, маєш силу,
Є куди літати.
Тепер летиш в Україну –
Тебе виглядають.
Полетів би за тобою,
Та хто привітає... [9, 56].*

М. Маркевич давав у Петербурзі прощальний вечір 9 травня 1840 року з нагоди від'їзду в Україну. Це був не поодинокий випадок, коли поет присвячував свої твори глухівчанам.

Та повернемося до змісту повісті. Т. Шевченко вказує, що квітневими днями 1845 року відвідав історичну пам'ятку Глухова – Миколаївську церкву, збудовану ще в 1693–1695 роках: *"Напившись чаю, мы погуторили еще немного, оделись и поехали в город, в исторический николаевский собор, "Деяния" слушать"* [8, 287]. Тут, імовірно, йдеться про церковний твір Д. Бортнянського.

Крім того, може виникнути запитання, чому "исторический собор"? Тарас Шевченко точно знав, що саме на площі біля нього листопадними днями 1708 року відбулася символічна смертна кара Івана Мазепи. Тоді в Глухові збудували поміст, спорудили на ньому шибеницю і повісили манекен українського гетьмана. Прочитали сповнений люті смертний вирок, здерли з того манекена-ляльки відзнаки, і кат поволік його вулицями міста. Проте й цього було замало вкрай розгніваному Петру I, і з його наказу 9 листопада того року в Миколаївській церкві у присутності самого царя священники проголосили анафему І. Мазепі.

Якщо в повісті "Капитанша" Т. Шевченко висловився коротко – "исторический собор", то в містерії "Великий льох" про події того часу розповів повно і однозначно. Поет, наприклад, змалював одну з трьох душ, яка завинила за злочин супроти України, супроти її

незалежності. Ота душа (дівчина), яку з цієї причини не впускають до раю, промовляє, виказуючи при цьому своє негативне ставлення до російського царя:

*А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
Що цареві московському
Коня напоїла –
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком, –
Як Батурин славний –
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сейму потопила [9, 174–175].*

У місті поет шукав ті місця, де знаходилися палац гетьмана України (1708–1722) Івана Скоропадського, будинок Малоросійської колегії. Тараса Григоровича, очевидно, глибоко розчарувало те, що він побачив: *"Погода (что весьма редко случается в это время года), – описував свої мандри містом Т. Шевченко, – стояла хорошая. Улицы были почти сухи, и я пошел шляться по городу, отыскивая то место, где стояла знаменитая Малороссийская коллегия и где стоял дворец гетмана Скоропадского"* [8, 287].

І як болісно був уражений поет, коли на власні очі побачив сумні картини руйнації української старовини. *"Но где же эта площадь? Где этот дворец? Где коллегия... Где все это? И следу его не осталось! Странно! А все это так недавно, так свежо! Сто лет каких-нибудь мелькнуло, а Глухов из резиденции малороссийского гетмана сделался самым пошлым уездным городком"* [8, 288].

А відповідь на це питання полягає у тому, що місто майже спустошили страшні пожежі 1748 року (згоріло 275 будинків, торгові ряди, декілька шкіл і шпиталів, гетьманський двір) і 1784 року (згоріло 5 мурованих храмів, Дівочий монастир, великий генерал-губернаторський будинок, у якому розміщувалися Малоросійська колегія, Генеральний суд з архівами, більше трьохсот обивательських будинків).

Після ліквідації гетьманської держави в 1764 році з частини Лівобережної України була створена 1765 року Малоросійська губернія з адміністративним центром у Глухові. Після скасування полкового і сотенного поділу (1782) Глухів став повітовим містом.

Буремне ХХ ст. теж було нещадним до історичної пам'яті міста. У пожовтневі роки знищувалися маєтки, церкви, розкрадалися книгозбірні та колекції. Навіть за часів так званої "хрущовської

відлиги" в 1962 році, за вказівкою влади, було висаджено в повітря цінну історико-архітектурну пам'ятку Глухова, що вціліла під час німецько-фашистської окупації 1941–1943 років, – Троїцький собор. Цей храм знаходився навпроти Миколаївської церкви і прикрашав центр міста. Відвідуючи Миколаївську церкву, Т. Шевченко теж міг милуватися її неперевершеною красою.

На сьогодні з того, що міг бачити поет у Глухові (окрім згаданих храмів), ще залишилися Спасо-Преображенська церква (1765) і Київська брама (1766–1769) Глухівських міських укріплень, що була західним в'їздом до міста.

Глухів став містом, де поет востаннє прощався з Україною. Завершуючи третю подорож по Україні, він прямував через села Глухівщини: Тулиголове, Обложки, Есмань до Москви–Петербурга. 26 серпня 1859 року він разом із Федором Лазаревським, який супроводжував Тараса Григоровича до Сєвська, зупинявся у будинку Д. Огієвського. Як відзначає М. Гурець, "у своїх споминах Федір Лазаревський згадував, що Т. Шевченко покидав Україну дуже сумним, передчуваючи, що більше не побачить рідного краю" [2, 50].

4 травня 1861 року жителі Глухова зустріли домовину з останками свого Великого поета, яку перевозили з Петербурга через Москву і Глухів для поховання на Чернечій горі. З нагоди 130-річчя перепоховання праху Т. Шевченка у травні 1991 року по вулиці Київський шлях (перехрестя вулиць Матросова і Веригінської) було встановлено пам'ятний знак, який має вигляд стели з хрестом на верхівці.

Повість "Капітанша" була не єдиним твором поета про Глухів. Історичне минуле рідної землі та Глухів постає з багатьох інших Шевченкових творів. Так, оспівав його Т. Шевченко у високопатріотичних рядках поеми "Сон. – У всякого своя доля":

*Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О Боже наш милосердний!
О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!*

*І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах... [9, 254].*

Тут поет творчо використав добре відому йому історичну пісню "У Глухові, у городі", а саме такі її рядки:

*У Глухові, у городі
У всі дзвони дзвонять,
Та вже наших козаченьків
На лінію гонять.*

Згадує про Глухів Тарас Шевченко і в поемі "Іржавець":

*І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули.
Як погнали на болото
Город будувати.
Як плакала за дітками
Старенькая мати... [9, 254].*

Мовилося в ній, зокрема, про обрання у Глухові 1708 року, з веління та за присутності Петра I, нового гетьмана Лівобережної України Івана Скоропадського. Крім того, у ній ідеться про насильницьку відправку козаків на будівництво Петербурга, де не один із них наклав головою.

Отже, як бачимо, Глухів і глухівчани відіграли значну роль у житті й творчості Т. Шевченка. Сьогодні, коли відбувається відродження колишньої Гетьманської столиці, коли поступово змінюється на краще її архітектурне обличчя, відновлюються історичні пам'ятки, храми і музеї, творчість і життєвий подвиг геніального сина українського народу, який неодноразово відвідував наш благословенний древній край, набувають особливого значення для виховання національно свідомого молодого покоління. Саме вони допоможуть нашій молоді прилучитися до загальнолюдських і загальнонаціональних духовних цінностей, знайти вагоме підґрунтя свого світогляду в мотивах та образах творів Великого поета.

1. *Белашов В. І.* Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України / Валерій Іванович Белашов. – Глухів. 1996. – 145 с. 2. *Гурець М.* Тарас Шевченко і наш край / Микола Гурець // Українська хвиля: літературно-мистецький альманах. – Суми: ВВП "Мрія" ТОВ, 2008. – С. 46–50. 3. *Жур П.* Дума про огонь / Петро Жур. – К.: Дніпро, 1985. – С. 33. 4. *Лепкий Б.* Про життя і твори Тараса Шевченка /

Богдан Лепкий. – К.: Україна, 1994. – 173 с. 5. *Прицак О.* Рід Скоропадських // Останній гетьман / Омелян Прицак. – К.: Академпрес, 1993. – С. 186–187. 6. *Терлецький В.* Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки / Віктор Терлецький. – Суми: Собор, 2002. – 208 с. 7. *Ушинський К. Д.* Твори [Текст]: в 6-ти т. – Т. 3. Детский мир и хрестоматия. Родное слово / К. Д. Ушинський; відп. за укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. – К.: Рад. шк., 1954. – 799 с. 8. *Шевченко Т.* Повна збірка творів: у 3 т. / [Ред. тому О. І. Білецький]. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1949. – Т. 2. Повісті. – 641 с. 9. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Донецьк: ТОВ ВКВ "БАО", 2008. – 480 с.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Гриневич В.

Глухов в жизни и творчестве Тараса Шевченко

В статье исследуется и обобщается информация о фактах пребывания Т. Шевченко в г. Глухове, выясняются его глуховские контакты и связи, раскрываются особенности изображения края в творчестве поэта.

Ключевые слова: Глухов – столица Левобережной Украины, историческое прошлое, Т. Шевченко, мотивы, образы.

Grynevych V.

Town of Hlukhiv in the Life and Art of Taras Shevchenko

In this article the author examines and summarizes the information about T. Shevchenko's visits to Hlukhiv, finds out his Hlukhiv contacts and relations, reveals the peculiarities of the poet's approach to showing this region in his works.

Key words: Hlukhiv as the capital of the Left-bank Ukraine, historical past, T. Shevchenko, motives, images.

УДК 821.161.2-94.09

*Ю. Соколюк, мол. наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

"МОЯ РІДНА, НЕБАЧЕНА І ЩИРО ЛЮБИМА МАТИ" (Т. ШЕВЧЕНКО Й А. ЛАЗАРЕВСЬКА)

У статті розглянуто зв'язок Т. Шевченка з родиною Лазаревських, зокрема з Афанасією Олексіївною. Нами опрацьовано щоденник А. О. Лазаревської за 1856–1858 рр., котрий дозволяє ширше висвітлити її особистість.

Ключові слова: Лазаревські, Афанасія Лазаревська, авторитет матері, щоденник.

Зв'язок українського поета з родиною Лазаревських достатньо досліджений. Існують окремі статті українського історика О. Лазаревського та публікації у пресі. Фонд Олександра Матвійовича Лазаревського, що зберігається в Інституті рукопису НБ ім. В. І. Вернадського, ще, однак, потребує опрацювання. В цій